

Omladina na izgradnji fabrike kablova "Moša Pijade" u Svetozarevu

Darko Suvín

Ekonomsko-političke perspektive Borisa Kidriča kao iznevjerena dezalijencija
U ovom eseju želim razjasniti značaj shvaćanja političke ekonomije i radikalno demokratske perspektive početnog socijalizma u Borisa Kidriča za stvaranje kao i za aporije SFRJ, a time i za naš pogled na horizonte (ne samo) tog društva danas. Polazim od aksioma da je svaka inteligentno obrazložena oslobodilačka alternativa kapitalizmu vrijedna pažnje, a pogotovo je neophodna u ovoj epohi divljeg i čovjekomrzačkog kapitalizma. Prema tome neću obrazlagati npr. svoje zamjerke pojmu socijalizma, nego Kidričeve horizonte i argumentaciju. Njegovo drugo veliko i veoma značajno polje rada, naime priprema i izvođenje Narodno-oslobodilačke borbe i revolucije u Sloveniji organizacijom Oslobodilne fronte, ostat će potpuno van mog dometa. Stoga ovaj prvi pristup ne pretendira na zaokruženi zaključak o značenju revolucionera i državnika Kidriča.

Olivera Milosavljević

Boris Kidrič u svom vremenu

Budući da je umro 1953. godine, Boris Kidrič nije doziveo razvoj svojih ideja ka samoupravljanju. Predavanje će se baviti Kidričevim odnosom prema nacionalizmu, republikanizmu i radničkom upravljanju.

Krugli sto

SAMOUPRAVLJANJE – SISTEM UPRAVLJANJA DRŽAVOM

Na prva dva okrugla stola koje realizujemo u okviru seminara „Društvena svojina i samoupravljanje: da li je moguće društvo bez države?“, bavićemo se pojmom društva i njegovom NEdejljivošću na skup pojedinaca, društvenih grupa ili interesnih grupa. Razmatraćemo kako očuvati društveni karakter svojine i njenu NEdejljivost. Na trećem okruglom stolu razgovaraćemo o tome kako upravljati nedeljivim društvom i svojinom.

Veliki doprinos koji je dao sistem samoupravljanja bilo je formalno uključivanje ekonomije u političke procese. Kao što znamo, liberalni kapitalizam stalno se bavi sakrivanjem intervencija ekonomije, to jest uticaja velikih kompanija u politici. Najbolji sistemski pokazatelj tog problema je stalna debata oko finansiranja političkih partija i borbe/mera protiv korupcije, koja se vodi ne samo u zemljama u tranziciji, već i u čitavom demokratskom svetu. Zahvaljujući podeli između ekonomije i politike, i sakrivanja ekonomske prakse pod privatnost, liberalna ideologija sakriva i represiju koju vrši nad pojedincima, društvenim grupama i drugim zemljama. Parlamentarni sistem neposredno je vezan za centre ekonomske moći, i njima je odgovoran, dok sa druge strane proizvodi otuđene „profesionalne političare“ i partijske funkcionere, tako da su u bilo kojoj demokratskoj zemlji sve manje programske razlike među partijama (van jačanja ultradesničarskih partija poput Le Pena u Francuskoj i nemačkog NPD), i utoliko građani sve manje imaju za koga da glasaju. Nade investirane u ličnosti poput Baraka Obame i Fransoa Hollandea da će doneti promene, srušile su se nakon što se pokazalo da uz sve dobre namere nisu mogli promeniti sistem koji ih je doveo na vlast.

Sistem samoupravljanja, koji je razvitak ideje „asocijacije neposrednih proizvođača“, postavio je transparentan odnos između politike i ekonomije, ali je ipak sačuvao mnoge karakteristike parlamentarizma. Njegova ekonomsko-društvena suština trebalo je da ga brani od birokratizacije sa jedne i privatizacije sa druge strane. Međutim, ta suština zavisi od ličnog ideološkog opredeljenja ljudi, a ideologiju je teško naslediti, još teže zaveštati. Kako sistematski obezbediti idejnu i ideološku održivost samoupravljanja?

Drugo pitanje je da li se sistem samoupravljanja ponovo bazira samo na jednoj liniji rascjepa u društvu – klasnoj, to jest društveno-ekonomskoj. Taj rascjep jeste ključan, zato što ljudima obezbeđuje egzistenciju, dostojanstvo i slobodu, ali to nije jedini društveni rascjep. Pod bilo kojim režimom, bez obzira na to koliko represivan bio, porodični, etnički, nacionalni, državni, verski, idejni, klasni, ekonomski, rodni, kulturni i drugi neimenovani rascjepi koje društvo stalno proizvodi, bili su na jedan ili drugi način potiskivani. Kako bi se u sistemu samoupravljanja mogao obezbediti javni i politički prostor za druge linije rascjepa u društvu, koji bi istovremeno obezbedio slobodu pojedinca?

Izdavač:
Učitelj neznalica i njegovi komiteti
Imenovati TO ratom
CZKD
Urednik:
Ivan Zlatić
Dizajn i prelom:
Matiya Medenica
Štampa:
Fotokopirnica „Student“

Projekat finansiraju Evropska unija kroz Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava i Holandska Ambasada u Beogradu po programu Matra Embassy Programme. Sadržaj ovog štampanog materijala je isključiva odgovornost CZKDa i ni pod kojim okolnostima se ne može smatrati da odražava stav Evropske unije.

za samoobrazovanje

Riiten

n°19/2013 društvena pitanja

Da li je moguće društvo bez države?

Seriju razgovora *Radnici i politička proizvodnja ratova na Balkanu*, završili smo pitanjem da li je moglo biti privatizacije bez rata. Zaključili smo da je jugoslovensko društvo ubijeno u ratu i privatizaciji da bi njegova imovina mogla biti opljačkana.

Nakon dvadesetogodišnjeg propadanja privrede i društva, sve su češći i glasniji zahtevi za restauraciju ekonomsko-političkih odnosa i institucija iz vremena pre rata i privatizacije, prvenstveno za vraćanje mesta radnika u upravljanju preduzećima. Veteranska udruženja sa juga Srbije su u pregovorima sa Vladom oko isplate ratnih dnevnica davala konkretne predloge da im se umesto u novcu, dug isplati u zadružnom vlasništvu nad preduzećima koja su „u postupku privatizacije“, što je Vlada odbila. Ova iskustva smo analizirali u okviru razgovora na temu Šta veterani mogu da doprinesu društvu?, koji su nam ukazali da moramo izaći iz nametnutih uloga interesnih

grupa (veterani, izbeglice, radnici, studenti...) i maštati o drugačijem društvu.

U vreme kada je bilo titular društvene svojine, društvo je bilo konstituisano kao nedeljivo. Rekonstitucija takvog pojma društva osnovna je pretpostavka vraćanja društvene imovine. „Vratiti“ ovu imovinu društvu isparcelisanom na interesne grupe bilo bi samo još jedna u nizu pronevera. Iskustva i dostignuća razgovora koje smo vodili u okviru projekta Imenovati TO ratom, ugrađena su u teme petodnevno seminaru Društvena svojina i samoupravljanje: da li je moguće društvo bez države? Ovaj seminar organizujemo u okviru Učitelja neznalice i njegovih komiteta. Seminar se održava od 17. do 21. oktobra, najvećim delom u Domu omladine Beograda, osim u subotu 19. oktobra, kada će se predavanja održati u Centru za kulturnu dekontaminaciju. Projektni tim Imenovati TO ratom i Učitelj neznalica i njegovi komiteti

17-21. oktobar,

Dom omladine Beograda, Centar za kulturnu dekontaminaciju

Učitelj neznalica i njegovi komiteti poziva vas na petodnevni seminar, seriju predavanja i okruglih stolova o Borisu Kidriču i Edvardu Kardelju Izlaganje na okruglom stolu

Društvena svojina i samoupravljanje: da li je moguće društvo bez države?

Četvrtak 17. oktobar 17.00 – 21.00h

Tribinska sala Doma omladine Beograda

17h, predavanje: Aleksandar Lojpur – Kardelj tvorac utopije ili alternative „liberalnoj demokratiji“

19h, okrugli sto: DA LI JE MOGUĆA RESTITUCIJA DRUŠTVENE SVOJINE?

Petak 18. oktobar 15.30 – 20.00h

Tribinska sala Doma omladine Beograda

15.30h, predavanje: Slobodan Karamanić – Društvena svojina u Jugoslaviji: između klasnog i neodređenog

17h, okrugli sto: ZADRUGARSTVO I DRUŠTVENA SVOJINA

Subota 19. oktobar 17.00 – 21.00h

Centar za kulturnu dekontaminaciju

17h, predavanje: Nada Novaković – Samoupravljanje i radnici

19h, predavanje: Aleksandar Kraus – Kardelj i zakon o udruženom radu

Nedelja 20. oktobar 17.00 – 21.00h

Tribinska sala Doma omladine Beograda

17h, čitanje teksta Darka Suvina – Ekonomsko-političke perspektive Borisa Kidriča kao iznevjerena dezalijencija

19h, predavanje: Olivera Milosavljević – Boris Kidrič u svom vremenu

Ponedjeljak 21. oktobar 16.00 – 18.30h

Tribinska sala Doma omladine Beograda

16 – 18.30h, okrugli sto: SAMOUPRAVLJANJE – SISTEM UPRAVLJANJA DRŽAVOM

DRUŠTVENA svojina i samoupravljanje dva su ključna koncepta jugoslovenskog socijalizma, a Boris Kidrič i Edvard Kardelj su dva ključna autora i mislioca društvene svojine i samoupravljanja. Činjenica je da samoupravljanje nije došlo do pune realizacije kako je zamišljeno tj. samoupravljanje kao zamena pojma države i pratije. Društvena svojina je u velikoj meri odgovor na taj nedostatak. Međutim, ako je samoupravljanje kao politički i ekonomski sistem dobro poznato, konceptualizovano i mišljeno, društvena

ucitelineznalica.org

svojina je ostala u senci samoupravljanja, neki netematizovani ostatak i višak koji prati samoupravljanje, ali koji ostaje samorazumljiv i netematizovan.

Danas, istorijski prisustvujemo poslednjim nasilnim operacijama da se društveno vlasništvo potpuno izbrise iz aktualnosti. Ono postoji samo kroz postupak privatizacije. Postoje samoorganizovane radničke grupe koje i dalje legitimnost svoje borbe crpu iz koncepta društvene svojine. Postavlja se pitanje da li je moguće nanovo misliti društvenu svojinu, kao svojinu bez titulara, odnosno svojinu koja je u vlasništvu društva.

Osnovni problem sa društvenom svojinom danas je kako misliti društvo koje bi moglo da proizvodi društvenu svojinu i koje nije skup pojedinaca i interesnih grupa, nego delova recepljenog subjekta koji se susreću u zajedničkom ekonomsko-političkom činu (common-ication) i čija će reprezentacija uvek biti su-pojavljanje. Dakle, radi se o tome da čin – događaj dobije ime, a ne da ga dobije telo pojedinca ili grupe, a društvo je skup tih čin-jenica. Čovek bez svojstava je zapravo društveni subjekt koji se konstituše kroz operacije ukrštanja singularnosti i mnoštva bez izuzetka, dakle čovek bez imena i nasleđa. Titular društvene svojine u ovoj perspektivi bi bio čin pojavljivanja takvog društva koje bi moglo da ga proizvodi, a da to nije ni fizičko, ni pravno telo ili lice, nego ljudski čin, a da je politički subjekt zapravo odnos/rascep koji se proizvodi unutar sebe.

Ali, koje društvo proizvodi svojinu bez svojstava, koja je stanino u su-pojavljanju, a koja ne može da artikuliše ni reč JA, ne zato što je ničija, nego upravo suprotno, zato što je potpuno izjednačena

sa procesom pojavljivanja subjekta? Gde je momenat refleksije u takavom društvenom subjektu, odnosno momenat kada postaje otuđen sam od sebe da bi mogao da postane sistem? Taj rascep se pojavljuje u čoveku (koji se kao mnoštvo su-pojavljuje u društvu) sa njegovim funkcionisanjem u sistemu upravljanja, gde se čovek pojavljuje kao zastupnik sebe i drugih, kao objekat u sistemu reprezentacije, kao glas (vote) u demokratskom sistemu ili glas (voice) u debati oko konsenzusa (koji je složeniji, ali ipak ima momenat artikulacije-odlučivanja).

Sistem privatne svojine projektuje unazad to mesto reprezentacije nad pojmom svojine i zahteva izjednačavanja reprezenta (svojstvo) sa upravljanjem „njegovom“ svojinom, tzv. integritet. SFRJ je omogućila postojanje rasepa između upravljanja i svojine, i tako stavila pitanje identiteta u drugi plan. Pojam radnika nije bilo identitet, već je trebalo da bude društveni dogovor, koji imenuje rascep između svojine i upravljanja, ali vremenom je postajao sve više i više kolektivni društveni ugovor sa partijom i srednjom klasom, koji je izjednačio radnika sa njegovim ugovornim (delegiranim) mestom u sistemu upravljanja, tj. radnik je time postajao fizičko telo, pravni subjekt, identitet, a ne ime rasepa – upravo tog rasepa koji bi omogućio radničku subjektivaciju.

Deo sistema upravljanja u SFRJ bio je zakonski okvir, ali je jasno da zakon kao takav nije mogao da izađe na kraj sa pojmom društvene svojine. Definicija tog pojma je ostala negativna – to što nije bilo koja druga forma svojine. Operativni sistem nije mogao da izmisli društvo bez tela i tla i zakon bez temelja. Kako operacionalizovati rascep između svojine i upravljanja? Kako bi rascep mogao da postane sistem?

Aleksandar Lojpur

Kardelj tvorac utopije ili alternative „liberalnoj demokratiji“

Kardeljev sistem socijalističkog samoupravljanja je urušen sa raspadom Jugoslavije kao države u kojoj je razvijan i u kojoj je uspostavljen. Zbog njegove unikatnosti i okolnosti da je živio relativno kratko, danas se na taj sistem gleda kao na jednu od mnogobrojnih utopija. Ali, danas smo svi svedoci i aktivni učesnici urušavanja klasičnog političkog i ekonomskog sistema zasnovanog na privatnoj svojini, kojeg nazivamo liberalnom demokratijom. U previše velikom broju država srednji sloj nestaje, polarizacija na ekstremno bogatu manjinu i ekstremno siromašnu većinu preči da dovede do potpunog haotičnog raspada uređenja. Mnoge sada marginalne grupe uviđaju problem i tragaju za alternativama. Jugoslovensko iskustvo pokazuje da postoji održiva alternativa, pogotovo za zemlje bivše Jugoslavije. Ono će možda pomoći da danas marginalne grupe postanu «main stream» elite.

Okrugli sto

DA LI JE MOGUĆA RESTITUCIJA DRUŠTVENE SVOJINE?

Decembra 2012. godine savez udruženja građana PARISS (Pokret akcionara, radnika i sindikata Srbije) pokrenuo je inicijativu za ocenu ustavnosti Zakona o privatizaciji i restituciju društvene svojine nekadašnjim radnicima društvenih preduzeća. Ustav Srbije koji je bio na snazi u vreme donošenja Zakona o privatizaciji 2001. godine, štiti je društvenu svojinu ravnopravno sa drugim oblicima svojine – državnom, privatnom i zadržanom. Zakonom o privatizaciji sva društvena svojina je neustavno nacionalizovana, organi samoupravljanja u društvenim preduzećima su suspendovani, a njihov kapital stavljen na režim privatizacije koji u ime i za račun države sprovodi Vladina Agencija, koja svoje najvažnije odgovornosti prenosi na privatne konsultante. Tek Ustavom iz 2006. godine društvena svojina je de jure ukinuta, ostavši da postoji jedino kao predmet privatizacije. Sa svim svojim postignućima i nedostacima, istrajnostima i zabudama, radničke borbe nesporno su važan deo preostalog impulsa onoga što je nekada bilo jugoslovensko društvo. Da li ih to čini „naslednicima“ njegove imovine?

Zakon o privatizaciji i neustavna uzurpacija društvene svojine 2001. godine faktički su kraj procesa promene reči društvo, koji je započeo još u vreme socijalizma, u podtekstu službenih partijskih parola, a zatim nastavio u višepartijskom sistemu sasvim otvoreno, u parolama svih partija. Reč društvo u smislu društvene svojine bilo je nedeljiv pojam. Radni narod, koji je bio suština takvog pojma društva, bio je takođe nedeljiv. I kad je bio heterogen, u smislu nacionalnog opredeljenja, ono je ostalo lični izbor i omogućilo postojanje nacionalne ravnoteže. Država, odnosno partija, zaista je sa vremenom odumirala,

ali njeno mesto, mesto partijskog aparata u državnim institucijama i privredi, umesto „asocijacije neposrednih proizvođača“ zaposedala je srednja klasa, i klasno i nacionalno opredeljena. Sve više i više, društvo i svojina koja mu je pripadala postajali su deljivi, dok na posletku nisu dobili formu jedan-čovek-jedan glas i jedna-akcija-jedan-glas. Rezultat je bio rat, koji je omogućio pljačku onoga što je izgrađeno pod nedeljivim pojmom društva.

Kao što je promenjen pojam društva, tako je promenjen i pojam svojine. U kontekstu društvene svojine, pojam svojine je obuhvatao društveno vlasništvo nad znanjem, koje je omogućilo besplatno obrazovanje, umesto privatnog autorstva i privatizovanih fakulteta, kao i vlasništvo nad kapitalom rada, po kom su radnici osećali odgovornost ne samo za svoja preduzeća, nego i za razvoj društva uopšte, kroz sistem radnih akcija, samodoprinos, učešće u raznim kulturnim i društvenim delatnostima. Promena pojma svojine je isključila ta i druga značenja svojine. Ostalo je samo značenje svojine kao imovine. Sa ovom promenom nestao je ceo sistem radničkih i narodnih univerziteta i netržišno obrazovanje, a istovremeno je omogućeno da se preduzeća i proizvodnja pretvore u nekretninu, a radnici-samoupravljači u najamnike.

Kao što je bila „bez titulara“, svojina nekadašnjeg jugoslovenskog društva takođe je i bez „naslednika“. Ona se ne može restituisati na način na koji to danas traže i dobijaju „tranzicioni dobitnici“ između dva svetska rata. Pravo na vraćanje oteete društvene imovine ne može se konstituisati ako se prethodno ne rekonstituiše društvo kao nedeljiv i nebrojiv pojam. Koji upravljački i ekonomski sistem, odnosno politiku, bi rekonstituisanje pojma društvene svojine moglo da proizvodi danas? Koje mesto u tom sistemu bi imale radničke ili studentske borbe za prava iz nekadašnje društvene svojine? Kako bi unutrašnji društveni rascepi mogli da se reflektuju u tom sistemu da bi došlo do dijaloga i dogovora, a ne, kroz sistem reprezentacije, ponovo do rata i pljačke? Kako bi interes društva i potrebe pojedinaca mogli da budu ispunjeni, a ne ponovo dodeljeni od strane vladajuće i srednje klase?

Sobodan Karamanić

Društvena svojina u Jugoslaviji: između klasnog i neodređenog

Izlaganje polazi od hipoteze da se kategorija „društvene svojine“ u Jugoslaviji ne može posmatrati izvan konteksta marksističkog shvatanja o nužnosti „odumiranja države“. Drugim rečima, o smislu i egzistenciji društvenog vlasništva u jugoslovenskom samoupravljanju ne možemo govoriti izvan perspektive dijalektičkog procesa emancipacije rada, kroz istovremeno razaranje starih institucija (buržoaske) klasne dominacije i kreiranje novih formi demokratije pod dominacijom radničke klase. Iz tog ugla biće naglašeno da kategorija „društvene svojine“ sadrži u sebi dva dijalektička pola: s jedne strane, ovaj oblik svojine je, ma kako to paradoksalno bilo, izraz klasnih interesa radničke klase, radnog naroda ili radnog čoveka, dok je, sa druge strane, društvena svojina neodređljiva u pravnom smislu, budući da osnovni uslov emancipacije proletarijata nije njihovo pretvaranje u vlasnike već ukidanje dominacije vlasništva kao takvog (otuda i čuvena definicija društvene svojine kao „svačije i ničije“).

Kroz analizu tekstova E. Kardelja i ostalih utemeljivača jugoslovenskog socijalističkog projekta, izlaganje će takođe pokušati da ispita u kojoj su meri neka rešenja i razvojni pravci „podruštvljavanja“ svojinskih odnosa i „samoupravljanja“ u Jugoslaviji bili saobraženi logici svog vlastitog pojma („odumiranja države“), a koliko su mu bili spoljašnji, heteronomni ili čak antagonistički.

Okrugli sto

ZADRUGARSTVO I DRUŠTVENA SVOJINA

Prošlog petka na okruglom stolu ZAŠTO UDRUŽIVANJE? bavili smo se ličnim motivima pojedinaca za udruživanje. Na osnovu zaključaka sa prethodnih okruglih stolova, glavni problem udruživanja smo postavili na sledeći način: „Uprkos tome što se većina stanovnika bivše Jugoslavije slaže da im je bilo bolje u vreme samoupravljanja i društvene svojine, ipak, kada se postavi pitanje o formiranju zadruga, najčešće pitanje koje se može čuti je – zašto bih ja odvojio svoju privatnu imovinu i uneo je u nešto gde moje ekskluzivno vlasništvo nad unetim prestaje da postoji?“ Ispostavilo se da radnici danas ovo pitanje ne postavljaju iz pukog cinizma. Višedecenijsko temeljno i sveobuhvatno razaranje pojma i prakse zajedničkog života društva koje je bilo titular društvene svojine i garant samoupravljanja, kroz rat i privatizaciju, ubijanje i pljačku, dovelo je do dobrog nepoverenja da je bilo kakva zajednička inicijativa ostvariva i da iz nje nećemo izaći opljačkani, proterani...

Razaranje društvene svojine i samoupravljanja započelo je na državnom nivou, u vreme kada je ideologija koja je konstituisala društvenu svojinu i samoupravljanje bila na vrhuncu. Neposredno posle Drugog svetskog rata počinje paralelna izgradnja srednje klase, na koju su upozoravali Milovan Đilas i drugi. Sledeće generacije te srednje klase, odgajane u državnim institucijama, sa osećanjem stečenog prava, ali bez iskustva Drugog svetskog rata, NOB-a, revolucije i predratne eksploatacije, će vremenom ideološki razbiti obaveze prema tom iskustvu, a braneci svoje interese, promovisaće ideje privatnog autorstva i svojine kroz kampanju za oslobađanje i višestranački sistem. Tu novu ideologiju će kasnije prihvatiti i radnici, zabrinuti zbog krize i raspada političko-ekonomskog sistema. Kroz ovaj proces proizvedena je ključna ideološka razlika – privatno je „prirodno“, zajedničko je „ideološko“, odnosno „veštačko“. Ova konzervativna, kontrarevolucionarna pretpostavka, bazirana na rodbinskom i plemenskom okupljanju oko „svojih“, kroz praksu nasleđa, i to ne samo imovine već i poslovnih i političkih veza, čaršijskog statusa itd, podmetnuta je kao pretpostavka za odgovornost i napredak, i omogućila najveću pljačku u istoriji ovih prostora. Već trideset godina se pljačka ono što je stvoreno „ideološki“ i „veštački“.

Međutim, naše razočaranje i nepoverenje u mogućnost udruživanja, i naša istovremena nostalgija za društvenom svojinom i samoupravljanjem, deo su isključenja, a ne odgovor na njega. Možemo li da konstituišemo odgovor i dogovor?

Nikome više ne treba dokazivati da je „privatnost“ ideološki konstrukt u službi isključenja. Takođe, branići bilo koji pojam „našeg“, koji postavlja granicu oko određenog broja ljudi po bilo kom kriterijumu – porodičnom, etničkom, nacionalnom, državnom, verskom, klasnom, ekonomskom, rodnom itd. – je već šovinizam.

U Ustavu iz 2006. godine jedini trag koji je ostao od zajedničke i nedeljive svojine, svojine koja obuhvata kapital rada i znanja, je zadrugarstvo. Da li zadržana svojina danas može da posluži da se rekonstruiše pojam društva i pojam svojine, da bi se omogućilo postojanje društvene svojine? Da li bi skup svih zadruga konstituisao društvenu svojinu? Kako da takav skup konstituiše dosledno principu nedeljivosti?

Nada Novaković

Samoupravljanje i radnici

Osnovna teza od koje se u istraživanju odnosa radnika i samoupravljanja polazi glasi: u Jugoslaviji je stvorena radnička klasa u čije ime se vladalo i razvijalo samoupravljanje. Ono nije bilo proizvod kolektivne potrebe i klasnih interesa radnika kao „klase za sebe“, već je nametnuto „odozgo“, od strane političke elite. Radnička je klasa tokom tri decenije prešla put od masovne, relativno homogene grupacije, ili „klase po sebi“, do raslojene i razmrvljene grupacije, koja je bila podobna da prihvati nove kolektivističke ideologije i politike. Jedna od najopasnijih i najprivlačnijih bio je nacionalizam. Takav izbor doneo je propast radničkoj klasi, razbijanje i društva i zajedničke države.

Aleksandar Kraus

Kardelj i zakon o udruženom radu

Zakon o udruženom radu, kruna Kardeljevog teoretskog i praktičnog doprinosa razvoju socijalizma na osnovama samoupravljanja. Revolucionarni značaj tog zakona. Praktična primena. Iskustva iz prakse i predlozi dopuna i korekcija iz ugla managementa. Otpori iz centara republičkih nacionalnih ekonomija. Dogovora ekonomija. Međunarodni odjek zakona o udruženom radu. Evrokomunizam u Italiji i Francuskoj. Upravljanje promenama u američkim kompanijama na bazi japanskog iskustva. Osvrt iz današnjeg ugla. 1982/83 – dokumenti komisije za stabilizaciju.